

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477):(-048.36+35.07) «1785»

Б.О. Галь

СЕНАТОРСЬКА РЕВІЗІЯ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО НАМІСНИЦТВА 1785 Р.

У статті розглянуто історію сенаторської ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р. До наукового обігу введено низку діловодних документів ревізії.

Ключові слова: намісництво, ревізія, сенатор.

Сенаторська ревізія¹ вважалась у Російській імперії найбільш дієвою і, відповідно, була чи не найбільш поширеною формою контролю місцевої адміністрації з боку верховної влади. Попри це знавець сенатських архівів І.А. Блінов зазначав сто років тому, що «минуле сенаторських ревізій дуже мало відоме як суспільству, так і спеціалістам-історикам» [6, 258]. Урочисте святкування 200-річного ювілею Сенату спричинилося до появи фундаментальної п'ятитомної «Истории Правительствующего Сената за двести лет, 1711–1911», де, зокрема, окремі розділи було присвячено сенаторським ревізіям (автори – М.Д. Чечулін, О.Е. Нольде, І.А. Блінов) [27; 16; 7]. З того часу дослідницьку увагу привертала лише сенаторські ревізії окремих губерній та участь в них знакових історичних персонажів [8; 9; 10; 11; 26].

Вперше сенаторська ревізія згадується в іменному указі від 4 квітня 1722 р.: «[...] для смотра всяких дел в Губерниях и Провинциях, чтоб во всяких делах была правда, посылать на каждой год из Сенатских членов по одному, да при нем из каждой Коллегии по одному человеку» [21, 524]. Втім, реально сенаторські ревізії почали використовувати лише у другій половині XVIII ст. в якості «екстреного знаряддя центральної влади» (Ю.В. Готьє), коли «здавались безперечними або дуже ймовірними будь-які порушення законом встановленого порядку» [6, 258; 12, 152; 27, 593].

Сенс призначення сенаторських ревізій змінюється з появою постійного місцевого органу нагляду – намісника / генерал-губернатора, передбаченого «Учреждением для управления Губерний Всероссийской Империи» (1775, 1781) [12, 152]. Від того часу сенаторська ревізія – це почасти наділений особливою довірою монарха тимчасовий «заклад верховного управління», почасти «анкетна комісія», яка «переслідувала мету давати вищому уряду точну картину діяльності його органів і проводилась і

1. Поняття «сенаторська ревізія» видається більш адекватним ніж альтернативне «сенатська ревізія» [8], принаймні щодо реалій останньої чверті XVIII ст., коли «до цих оглядів Сенат не залучався як ціле, як заклад, він не складав інструкції для огляду, не керував ними, не обговорював результатів огляду; він брав участь в огляді тільки через окремих своїх членів» [27, 597].

тоді, коли не було жодних підстав припускати зловживання» [6, 259; 27, 593–594].

У 1781–1787 рр. сенатори А.П. Шувалов, М.І. Неплюєв, М.В. Долгоруков, П.В. Завадовський, О.Р. Воронцов, О.В. Нарішкін, С.Ф. Стрекалов та ін. оглянули губернські (і, принагідно, повітові) заклади більшості новоутворених намісництв європейської частини Російської імперії [27, 596–597]. Деякі губернії, як-от: малоросійські, – оглядались неодноразово. Зокрема, перша сенаторська ревізія Новгород-Сіверського намісництва відбулася влітку 1785 р.

Завдання, перебіг і результати сенаторської ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р. знайшли відображення в законодавчих, діловодних та епістолярних джерелах:

- недатована «Записка сведениям потребным для Ея Императорскаго Величества относительно управления губерний» (укладач – О.А. Безбородько) [25, арк. 3–3 зв.];

- недатований лист О.А. Безбородька до сенатора О.Р. Воронцова [2, 65–66];

- лист малоросійського генерал-губернатора П.О. Румянцева до сенатора О.Р. Воронцова від 10 червня 1785 р. [4, 45–46];

- пропозиція малоросійського генерал-губернатора П.О. Румянцева Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 12 червня 1785 р. (Додаток 1);

- пропозиція сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 2 серпня 1785 р. (Додаток 2);

- недатована виписка з рапортів сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова за результатами ревізії 9 губерній (в т.ч. Новгород-Сіверської) (Додаток 3);

- іменний указ малоросійському генерал-губернатору П.О. Румянцеву від 7 жовтня 1785 р. [23, 463–464].

Для проведення ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р. було призначено таємного радника, сенатора (з 1783 р.) Олексія Васильовича Нарішкіна (1742–1800) і дійсного таємного радника, президента Комерц-колегії, сенатора (з 1779 р.) графа Олександра Романовича Воронцова (1741–1805). Обидва сенатори вже мали на той час досвід сенаторської ревізії: О.Р. Воронцов у парі з князем М.В. Долгоруковим – Ризької і Ревельської губерній (1784), О.В. Нарішкін у парі з А.П. Шуваловим – «декількох губерній» (1785) [27, 597].

Судячи з недатованої виписки з рапортів сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова, у 1785 р. вони оглянули загалом 9 губерній – Псковську, Полоцьку,

Смоленську, Могильовську, Київську, Чернігівську, Новгород-Сіверську, Орловську і Московську [17]. У наступні роки іменним указом від 20 грудня 1785 р. їх так само було призначено ревізорами Олонецької, Архангельської, Вологодської і Виборзької губерній, а іменним указом від 22 грудня 1786 р. – губерній Рязанської, Тамбовської, Пензенської, Саратовської, області Астраханської, Кавказької, Воронежської, Симбірської, Уфимської і, «якщо час дозволить», Казанської [5, 450, 453]. Таким чином, тільки за 1785–1787 рр. сенатори О.В. Нарішкін та О.Р. Воронцов разом мали оглянути 22–23 губернії та області європейської частини Російської імперії.

«Ми не знаємо загального розпорядження про ці огляди», – писав М.Д. Чечулін, додаючи, що «проводились вони завжди в силу іменного Височайшого повеління, яке інколи давалося Імператрицею, можливо, й усно» [27, 597]. У випадку з оглядом Новгород-Сіверського намісництва лише припускаємо наявність іменного указу сенаторам О.В. Нарішкіну та О.Р. Воронцову за аналогією з іменними указами від 20 грудня 1785 р. та 22 грудня 1786 р.

Натомість, точно датувати іменний указ малоросійському генерал-губернатору П.О. Румянцеву про призначення сенаторської ревізії трьох підпорядкованих йому намісництв дозволяє згадка про цей указ у пропозиції П.О. Румянцева Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 12 червня 1785 р.: «Я извещен Всевысочайшим Ея Императорскаго Величества повелением в 20^й день изшедшего мая мне данным» [24, арк. 2].

Призначаючи «осведетельствование присутственных мест и в обще течения дел и наблюдения порядка не только в Губернских городах, но и в уездных», імператриця ставила перед сенаторами-ревізорами завдання:

- «в течении и порядке дел установить повсеместно нужное единообразие»;
  - «при самом начале, буде что окажется несходственным с учреждениями нашими, подать средства к исправлению онаго»;
- вважаючи, що тим самим:
- «споспешествует пользе и благосостоянию подданных наших, доставляя им скорое правосудие и безволочитное удовлетворение»;
  - «чины, преходящие добропорядочно служение свое, удобнее достигают справедливого воздаяния» [5, 453].

В ході огляду сенатори мали керуватись запискою, яка додавалась до іменного указу.

Вперше така записка згадується у 1780 р. під час мандрівки Катерини II через Псковське, Могильовське, Полоцьке, Смоленське та Новгородське намісництва. Тоді анкету з 16 пунктів було надіслано до губерньських і повітових міст на шляху імператриці, а аналіз відповідей доручено групі осіб (бригадир О.А. Безбородько та ін.) [19, 225–226].

У матеріалах сенаторської ревізії Київського намісництва 1785 р. відклалася недатована «Записка сведениям потребным для Ея Императорскаго Величества относительно управления губерний», підписана О.А. Безбородьком [25, арк. 3–3 зв.]. Її автор(и) вимагав(ла) від ревізорів особисто з'ясувати на місці чи запроваджено «Учреждение для управления Губерний Всероссийской Империи», оцінювати за запропонованими формальними критеріями діяльність судових, господарських, адміністративно-поліційних та благодійницьких органів, визначати, чи володіє намісницьке правління необхідною статистичною інформацією і чи має власні міркування «о нуждах, недостатках и ползах общих» [25, арк. 3 зв.].

Ймовірно, це і є та записка, що додавалась до невідомого на сьогодні іменного указу про призначення О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова для огляду цілого ряду губерній протягом 1785 р. Втім, не можна виключати і можливість того, що це текст записки однієї з попередніх ревізій, за яким губерньські і повітові заклади мали підготуватися до очікуваного огляду.

Сенс сенаторської ревізії полягав у тому, що з організацією місцевого управління знайомився не заангажований місцевими справами представник верхньої влади. Втім, сенатори починали завчасно збирати необхідну для ревізії інформацію у своєму оточенні, обізнаному, а, отже, тією чи іншою мірою зацікавленому в наслідках ревізії.

У випадку малоросійських намісництв такою безперечно обізнаною людиною був для О.Р. Воронцова граф Олександр Андрійович Безбородько (1747–1799) – статс-секретар і довірена особа імператриці, другий присутственный член Колегії іноземних справ, керівник Головного поштового управління.

У недатованому листі до О.Р. Воронцова О.А. Безбородько подав розлогу відповідь на запитання адресата і, одночасно, своєї власної «Записки сведениям потребным для Ея Императорскаго Величества относительно управления губерний»:

«Пятнадцатилетняя моя из Малороссии отлучка причиною, что я уже редко кого из тамошних у дел находящихся знаю; ведаю однакож, что в выборе людей к должностям поступлено не с тою точностию, каковая требовалася, чтоб правительство согласовало намерениям законодателя. Малая способность определенных к делам учинилася еще меньше с помощью крайняго несмотрения тамошняго главнаго начальства. Ваше сиятельство там и увидите и услышите, что ни одна часть не в таком действии, как-бы желать надобно, и в посредственно управляемой губернии ничто не построено. Никакое заведение по Приказу Общественнаго Призрения не основано; ни одно судное место, не исключая и старых, не очищено. Послушания не достаёт и к самому верхнему начальнику.

Больше всего будет заслуживать примечания указ 3-го Мая 1783-го года о податях, об устройении городов и прочем, в коем мы имели участие². Ни один город не получил ниже начала своего, ниже плана для строения его. Превратныя толкования сего указа лишают по сие время землю устройства и казну доходов им принадлежащих» [2, 65].

Із новгород-сіверських чиновників умовно позитивну характеристику отримали від О.А. Безбородька правитель намісництва І.Б. Бібіков і голова І-го департаменту Верхнього земського суду Г.К. Долинський («лучше многих других, хотя уже последний слишком стар»), а відверто негативну – директор економії С.Ф. Уманець («человек самых дурных свойств») [2, 65].

Гострі інвективи на адресу свого благодійника П.О. Румянцева, обраних ним чиновників і заведених управлінських порядків свідчили або ж про (неафішовану) приналежність О.А. Безбородька до «партії Потьомкіна» при дворі³, або ж, принаймні, про демонстративну солідарність його з нищівною оцінкою діяльності П.О. Румянцева, що її Катерина II висловлювала в листі до Г.О. Потьомкіна від 26 травня 1783 р.: «Бачили ви чи не бачили фельдмаршала Румянцева? Що він робить? Я думаю – нічого» [15, 168].

Судячи з іншого листа О.А. Безбородька до О.Р. Воронцова від 8 липня 1785 р.: «Все письма ваши, как во время путешествия, так и здесь, я получил исправно», – листування між ними інтенсивно тривало і під час самої ревізії, значною мірою визначаючи її хід і наслідки [13, 374].

Маршрут і час ревізії не регламентувалися («предоставляем собственному вашему избранию, смотря по местной удобности и времени, в которое способнее проехать будет можно из одной губернии в другую, зимою или весною») і можуть бути реконструйовані лише частково [5, 453–454]. Ймовірно, ще зі столиці О.Р. Воронцов 26 травня 1785 р. повідомляв П.О. Румянцева про призначення ревізії трьох малоросійських намісництв. Принаймні, І.В. Страхов 21 червня 1785 р. пише про від'їзд О.Р. Воронцова з Санкт-Петербурга: «Ваше сиятельство изволили уже быть известны, при отъезде вашем отсюда, что всемилостивейшей Государыне угодно было посетитъ древнюю свою столицу», а згадана подорож Катерини II по Вишневолоцькому каналу з незапланованим заїздом до Москви тривала з 21 травня⁴ по 19 червня 1785 р. [3, 471; 19, 230–231].

2. До складу комісії для «примноження державних доходів», наслідком діяльності якої і став іменний указ від 3 травня 1783 р., входили генерал-прокурор князь О.О. В'яземський, граф О.Р. Воронцов, граф А.П. Шувалов і О.А. Безбородько.

3. М.І. Григорович стверджує, що «дружба Безбородька з Потьомкіним не переривалася до самої смерті останнього» [13, 102].

4. За іншими даними, з 24 травня [13, 107].

Згаданий вище лист О.Р. Воронцова до П.О. Румянцева не зберігся, але у пропозиції Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 12 червня того ж року П.О. Румянцев переповідав з нього: «[...] а о времени их сюда прибытия мне неизвестно кроме что пишет ко мне Господин Граф Воронцов что он упоает приехать сюда в будущем июле месяце» [24, арк. 2].

Пропозиція сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова Чернігівському намісницькому правлінню датована 16 липня, пропозиція Новгород-Сіверському намісницькому правлінню – 2 серпня 1785 р., пропозиція Київському намісницькому правлінню недатована, але варто припустити, що ревізія цього останнього намісництва передувала чернігівській. Отже, десь між цими датами – 16 липня і 2 серпня 1785 р. – і відбулася ревізія Новгород-Сіверського намісництва.

Тоді ж, у другій половині липня чи, можливо, вже після закінчення ревізії сенатори мали зустріч з П.О. Румянцевим, про яку вони згадують у виписці з рапортів за результатами огляду губерній («в проезд их чрез Новгородскую Северскую Губернию имел свидание с Генералом-Губернатором») [17, арк. 4 зв. –5.]. Ймовірно, П.О. Румянцев не ввійжджав для зустрічі до Новгорода-Сіверського, а приймав сенаторів-ревізорів у своєму маєтку, як про це зарані домовлявся з О.Р. Воронцовим: «[...] могу по словам вашим счастьем ласкать принять вас в моем Черешеньском доме» (лист від 10 червня 1785 р.) [4, 45]. Фізичний стан, в якому побачили П.О. Румянцева сенатори-ревізори, описав у листах до брата одного з них – С.Р. Воронцова – їх приятель П.В. Завадовський, який того літа і осені часто відвідував свого колишнього благодійника П.О. Румянцева: «Рука повреждающей старости уже его касается; ничего приятного он не дознает, и в рассуждении уважения и дел он так, как бы не жил» (лист від 6 серпня 1785 р.), «он еще непохож на обыкновенных стариков; но против Румянцова он чувствительно изменился. В рассуждении заслуг и своей славы он безсмертен, а по своему теперешнему положению власно как бы он умер» (лист від 16 вересня 1785 р.) [1, 32].

Крім того, в листі від 6 серпня 1785 р. П.В. Завадовський повідомляв С.Р. Воронцова про візит О.Р. Воронцова до його власного маєтку Ляличи (Катеринодар) на півночі Новгород-Сіверського намісництва: «Возвещаю тебе, сердечный друг, мою начувствительнейшую радость: в этом месте посетил меня твой брат, граф Александр Романович и прожил со мною дня три» [1, 30–31].

Форми звітності сенаторської ревізії не було регламентовано. Так, в іменному указі від 22 грудня 1786 р. Катерина II писала до призначених сенаторів: «[...] будем ожидать от вас об успехе

объезда вашего обстоятельных сведений, каковыя и по осмотре каждой губернии доставлять вам и Сенату нашему, сообщая при том примечания ваши нашим генерал-губернаторам и правящим ту должность и постановя с ними что полезным либо надобным найдете в исполнение учреждений и других узаконений наших» [5, 453–454].

За результатами сенаторської ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р. було складено два відомі на сьогодні документи. Йдеться про пропозицію сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 2 серпня 1785 р. і недатовану виписку з рапортів сенаторів О.В. Нарішкіна та О.Р. Воронцова за результатами ревізії 9 губерній (в т.ч. Новгород-Сіверської) зі списком рекомендованих до нагород чиновників.

У пропозиції Новгород-Сіверському намісницькому правлінню вказується на виявлені окремі дрібні порушення, як-от: «недача для писма гербовой бумаги» по деяким судам, перетримання осуждених за крадіжки у робітному будинку, невиконання нижніми земськими судами приписів Правління.

Але загальна оцінка діяльності намісницьких закладів була позитивною: «В протчему удоволствительно нам было видить хорошей успех по всем местам в решении дел[.]»

- так что в Наместническом Правлении и в [...] Судах нерешенных дел [...] неимеется а в других очень мало что и делает оним Судам немалую честь [...].

- Изтребованния нами от Казенной палаты вообще многия сведения и от каждой экспедиции особно доказивають во всем исправность и точность [...].

- С особливым удовольствием видели мы с каким успехом и прилежанием отправляются дела в Совестном Суде» [18, арк. 2–2 зв.].

Відповідно, у списку, доданому до «Выписки из рапортот Г. Сенаторов о нуждах недостатках и неудобностях примеченных ими при осмотре Губерний», було особливо відзначено сім новгород-сіверських чиновників (проти трьох – у Чернігівському намісництві і одного – у Київському):

- Бібіков, Ілля Богданович (?–?) – генерал-майор, правитель намісництва (?–к. 1783–к. 1791–?);

- Дергун, Сергій Сидорович (?–?) – колезький радник, радник Скарбової палати (18.10.1781–к. 1787–?);

- Завадовський, Яків Васильович (?–1794) – бригадир, голова Палати цивільного суду (21.10.1781–к. 1785–?);

- Туманський, Йосип Григорович (бл. 1730–бл. 1798) – колезький радник, голова Палати карного суду (5.09.1783–к. 1794–?). Брат поручника правителя Новгород-Сіверського намісництва (16.09.1781–к. 1785–?) В.Г. Туманського;

- Долинський, Григорій Карпович (бл. 1722 – до 21.01.1799) – колезький радник, голова І-го департа-

менту Верхнього земського суду (?–к. 1784–к. 1789–?). Зять першого правителя Новгород-Сіверського намісництва (1782–1783) І.В. Журмана;

- Судієнко, Іван Степанович (бл. 1740–після 1821) – надвірний радник, голова II-го департаменту Губернського магістрату (22.10.1781–к. 1789–?);

- Губчиць, Петро Васильович (?–?) – надвірний радник, совісний суддя (31.01.1782–к. 1788–?). Племінник дружини першого правителя Новгород-Сіверського намісництва (1782–1783) І.В. Журмана. Один з найкрупніших землевласників Стародубщини.

Сама ж «Выписка» у частині, присвяченій результатам огляду малоросійських намісництв, повністю сконцентрована на проблемі адміністративної забудови губернських та повітових міст.

Під час зустрічі з сенаторами-ревізорами генерал-губернатор П.О. Румянцев пояснив відсутність «каменного для присудственных мест и прочаго нужного строения» тим, що міста ще не звільнені від поміщицьких маєтностей. На думку ревізорів, особливо нагальною ця проблема була у Новгороді-Сіверському, де, за поданням Намісницького правління, «более всех прочих в оном Городе выгоднейших для строения и заведения Кирпичных и Известных заводов находится земель принадлежащих Статскому и Надворному Советникам Судьенковым, в том числе и с крестьянами» [17, арк. 4 зв.–5]. Скарбова Палата і генерал-губернатор П.О. Румянцев у поданні до Сенату вже представляли про прохання І.С. та Й.С. Судієнків обміняти землі у місті на рангові села Андрійковичі, П'ятівськ і Решітки (усі – Стародубівського повіту). Формально, сенатори-ревізори лише доводили ситуацію до відома імператриці.

Питання про маєтності І.С. та Й.С. Судієнків у Новгороді-Сіверському постало принаймні за три роки до ревізії намісництва. Так, в листі від 20 серпня 1782 р. О.А. Безбородько писав до малоросійського генерал-губернатора П.О. Румянцева: «С возвращением Осипа Степановича Судвенкова, которого замедлению был я сам отчасти причиною по многим моим надобностям, по совершеной надежде на милость и благоволение вашего сиятельства ко мне, осмеливаюсь препоручить его в покровительство ваше и всенижайшее просить о показании ему благопризнания вашего в просьбе, которую он дерзнет принести вашему сиятельству, о приобретении его новгородских грунтов в пользу города с его собственною пользою, по примеру, как то по другим здешним городам учинено» [20, 258].

У згаданому вище іменному указі від 3 травня 1783 р., до складання якого долучився той-таки О.А. Безбородько, генерал-губернатору П.О. Румянцеву прямо наказувалось: «[...] как во всех почти Малороссийских городах по разным

случаям состоят за Дворянами и чиновными людьми дворы с крестьянами и земли, то и предоставит Нашему Генерал-Губернатору тамошнему стараться приобрести оныя в пользу городов покупкою или променом, дабы тем прямые города очистит от всего им несвойственного: о чем и должен будет помянутый Наш Генерал-Губернатор представить Нам на рассмотрение» [22, 909].

Наскільки можемо судити з наступного листа О.А. Безбородька від 8 липня 1785 р., питання з покупкою ґрунтів було майже вирішено, але І.С. та Й.С. Судієнки змінили своє попереднє рішення і запропонували обмін на рангові села, який Катериною II не був затверджений.

Увага, яку приділяв цьому питанню О.А. Безбородько, пояснювалась тим, що один з братів, чії ґрунти мали чи то викупити до скарбниці, чи то обміняти на рангові села, був нещодавнім директором економії Новгород-Сіверського намісництва⁵ (22.10.1781–к. 1782–?), а потому – першим членом Головного поштового правління (1784) і залагоджував особисті фінансові справи О.А. Безбородька.

Останній відверто пояснював свою зацікавленість у вирішенні питання з новгород-сіверськими ґрунтами сенатору-ревізору О.Р. Воронцову в листі від 8 липня 1785 р.: «Ваше сиятельство знает мою обязанность Осипу Степановичу. Он, своею поездкою, устроил мою экономию так, что я заплатил уже Витгенштейну 17,000 рублей, и к концу года надеюсь еще столько же заплатить, заведши пространное и огромное хозяйство. Белорусские мои деревни довел он до того, что я уже верно на себя в карман 5,000 рублей получают буду и, с помощью его, надеюсь очистить года в четыре свои долги. Вы знаете его дело. Когда мне случилось доложить по оному, хотели замену обратит в покупку. Вы можете пособить ему, при осмотре Нова-городка, написав в рапорте или реляции собственной, ваши о сем городке примечания и нужду достать его ґрунта там, сослався, что доклад о том давно подан от Сената; он и я на вас кладем всю надежду» [13, 378].

7 жовтня 1785 р. за результатами сенаторської ревізії трьох малоросійських намісництв вийшов іменний указ генерал-губернатору П.О. Румянцеву. Орієнтуючись на висновки сенаторів, Катерина II констатувала «поспешное отправление дел в присутственных тамошних местах, наблюдение порядка по казенной части и начало доброе по приказам общественного призрения», відносячи це на рахунок «усердного и радательного наблюдения» особисто генерал-губернатора [23, 464]. Приписи (знову-ж-таки за пропозиціями сенаторів) зводились

5. Ймовірно, за протекцією того-ж-таки О.А. Безбородька [20, 201–202].

до 8 пунктів, з яких Новгород-Сіверського намісництва тією чи іншою мірою стосувалися чотири, а саме:

- створення у кожній губернії двох додаткових нижніх розправ (п. 1);

- підготовка планів губернських і, з часом, повітових міст («повелено, поспешить присылкою в Комисию о Строении Городов Планов Городам»), початок кам'яної адміністративної і приватної забудови і, задля цього, дозвіл на обмін міських ґрунтів І.С. та Й.С. Судієнків на колишні урядові села Андрійковичі, П'ятівськ і Решітки (п. 4);

- введення в дію міського статуту в містах з міщанськими спільнотами (п. 5);

- підтвердження директорам економії завідування магістратськими селами з поділом доходів від них між скарбницею і думами (п. 8) [23, 464].

Наприкінці року, в листі від 12 грудня 1785 р. О.А. Безбородько висловлював подяку малоросійському генерал-губернатору П.О. Румянцеву за особистий зиск з сенаторської ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р.: «Не могу я окончить сие письмо, не принеся вашему сиятельству моей чувствительнейшей и нижайшей благодарности за приятеля моего Осипа Степановича Судвенкова. По милостивому представлению вашему о замене их ґрунтов в Новогородке Северском на ранговья деревни, им просимья Патевск, Решетка и Выдрейковичи, был подан от сената доклад; а ныне и вышло монаршее соизволение, в рескрипте к вашему сиятельству присемотправленном изображенное. Великодушию и покровительству вашему обязан г. Судвенков единственно сим выгодным променом, утвердив-шим всю его fortuna» [20, 282].

Отже, крім іншого, історія сенаторської ревізії Новгород-Сіверського намісництва 1785 р. яскраво проілюструвала оцінку, яку дав О.А. Безбородьку його молодший сучасник, історик М.М. Карамзін: «Він був гарний міністр, якщо й не великий; такого тепер не маємо. Бачу в ньому ум державний, ревність, знання Росії – те, чого тепер не бачу. Шкода, що не було у Безбородька ні високого духу, ні чистої моральності. Підсумуємо звичною приказкою: нічого бездоганного» [цит. за: 13, IV].

Що ж до планів міст Новгород-Сіверського намісництва, створення яких нібито гальмувало питання приналежності міських ґрунтів І.С. та Й.С. Судієнків, то їх було підготовлено і відіслано до Комісії з забудови Москви та Санкт-Петербургу 9 листопада 1786 р. [14, арк. 9–9 зв.]. Але оскільки ніхто особисто не опікувався їх розглядом і затвердженням, то в Комісії вони забулися і прийняті були лише на початку XIX ст.

Наведені нижче документи друкуються вперше. При публікації збережено усі лексичні і стилістичні особливості оригінального тексту.

Додатки.
№ 1.

[Пропозиція малоросійського генерал-губернатора П.О. Румянцева-Задунайського Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 12 червня 1785 р.]

Новгородському Северському Наместническому правлению.

Я извещен Всевысочайшим Ея Императорскаго Величества повелением в 20^й день изшедшого мая мне данным, что Господа Сенаторы действительный Тайный Советник Граф Воронцов и тайный советник Нарышкин по воле Ея Императорскаго Величества отправлены в наместничества Новгородское Северское Черниговское и Киевское для осведетельствования присудственных мест и в обще течения дел и наблюдения порядка не толко в Губернских городах, но и в уездных тех кои или на пути их будут или которые оны и сверх оных за нужное найдут посетить а о времени их сюда прибытия мне неизвестно кроме что пишет ко мне Господин Граф Воронцов что он уповаает приехать сюда в будущем июле месяце. В следствие чего Новгородское Северское Наместническое Правление знав о сем [...] места как в Губернском Городе так и в уездах находящаяся известить истем чтобы все чины должностными обязанные на своих местах были без отлучно и приготовили себя к ответам и объяснениям в чем будет вопрошено к их должности касающемся и особливо относительно течения дел и наблюдения порядка равним образом и Господа предводители дворянства коих и без того должности есть в дворянских опеках были бы на местах своих и к тому же себя приготовили великость препорученнаго им дела и собственного их достоинства того от нас требует чтобы оказать им приличную почесть дворянства предводители как первенствующие особы да примут на себя общественную долг и старание чтобы оную в тех городах где оны произдить будут в пристойном виде изъяснить. А земским исправникам особливо приказать чтобы каждый из них [...] селениями сии Господа Сенаторы ехать имеют встреча на границе своего Уезда провожал чрез весь Уезд до границ другаго и когда и где который земский исправник оных примет тот час а за проведением чрез уезд его и в другае Наместническому Правлению и мене рапортовал бы равно мерно предписать и городничим чтобы и оны по приближении их к градской и ведомства их земли с знатнейшими гражданами их встретили и в расуждении отвода выгодных квартир и постановления караула наилучше учредили.

На подлинном тако
Г. Румянцов Задунайской.

Регистратор Гулаков.

12 июня
1785 года

Вишенки.

(Центральний державний історичний архів України. – Ф. 206 «Новгород-Сіверське намісницьке правління». – Оп. 3. – Спр. 1913. По предложению Румянцева-Задунайского о подготовке в присутственных местах должностных чинов к ответам прибывшим для проверки присутственных мест сенаторов тайных советников Нарышкина и графа Воронцова. [1785]. – Арк. 2–3).

№ 2.

[Пропозиція сенаторів графа О.Р. Воронцова та О.В. Нарышкіна Новгород-Сіверському намісницькому правлінню від 2 серпня 1785 р.]

Пол: 2 августа 1785 года.

Новгородскому Северскому Наместническому Правлению от Господ Сенаторов Графа Воронцова и Нарышкина.

По обозрении нами всех учреждений в Губернском Городе Новгороде Северском присудственных мест замитили мы 1^е. что в ведомостях некоторых судов означены причины нерешения дел за неявкою челобитчиков и за недачею для писма гербовой бумаги равно как и за неимением денег платимых на почте за посылаемая по таковым делам указы но как на случаи недачи гербовой бумаги закон предписывает производить дела на простой бумаге со взисканием за гербовую следующих денег с обвиненных а потому и не может существовать означенная причина нерешения дел чего для и подтверждаем поступить в том согласно узаконениям да и в разсуждении платежа за посылаемая на почте указы дабы в делах остановки <не последовало> можно кажется платить за ония [...] из канцелярской суммы в чем непредвидится дальнейшего затруднения потому что таковой платеж в каждом суде не может составить важной суммы а притом и заплачения за почту денги равно как и за гербовую бумагу должны быть потому ж с кого следует непременно взискани.

2^е. Хотя под стражею по делам находящихся оказалось и небольшое число однако ж рекомендуем Наместническому Правлению и особенно Губернскому Прокурору по должности своей иметь попечение дабы дела об них как возможно наискорее на основании законов окончени били.

3^е. Сверх того примечено нами что осужденных в рабочей дом за воровство для отработания покраденного ими состоит 45 человек в том числе некоторые года по два чему неиная причина как недостаток в работах для них а потому и возлагаем на Наместническое Правление стараться взыскивать удобнейшия средства к скорейшему отработиванию ими украденного дабы в противном случаи и далее еще бесполезно в таковом положении оние люди не могли пребывать.

4^е. Надеемся что отданные от нас Наместническому Правлению разныя прошения от частных людей не останутся без надлежащего разбирательства и решения а как из них в некоторых значит что по многим от Правления предписаниям Нижние Суды оставляют без должного выполнения им повеленое почему и рекомендуем Наместническому Правлению иметь внимание и с виновными и ослушниками поступить на основании законов поелику в учреждении о Губерниях на все оное преподани достаточния средства.

5^е. В протчему удоволствительно нам было видеть хорошей успех по всем местам в решении дел так что / в Наместническом Правлении и в [...] Судах нерешених дел по [...] неимеется а в других очень мало что и делает оним Судам немалую честь наиболее всего примечено нами в неокончании как то по уездному Суду 11 по городовому магистрату 14 а по второму департаменту Верхней Росправы 17 дел но как ис поданих ведомостей усматривается что теми местами в течении нынешнаго года доволное число дел решено почему надеемся что и осталныя употребив старание с надлежащим успехом окончены будут. В Наместническом Правлении нашли ми в делах порядок и поспешность прямо соответствующия Височайшим учреждениям почему долгом себя поставляем отдать в том истинную похвалу попечению и расторопности правителя губернии и усердному исполнению должностей советников оного Правления.

Изтребования нами от Казенной палаты вообще многия сведения и от каждой экспедиции особно доказивають во всем исправность и точность ония а особливо подания ведомости по ревизкой Экспедиции от коллежскаго Советника Дергуна равно как изделия им по разным частям достаточния объяснения прямо свидетельствуют о знании и прилежности оного равномерно в Палатах Уголовной и Гражданской так как и в первом департаменте Верхнего Земского Суда и во 2^м департаменте Губернскаго Магистрата наишли ми желаемой порядок и скорое дел отправление доказивающее отменное тех мест прилежание а особливо рачение председательствующих в оних.

С особливым удовольствием видели ми с каким успехом и прилежанием отправляются дела в Совестном Суде а при том и с некоторых прочитаних нами онаго решений по уголовним делам и по примирительным нашлось что оныя произведени на точном разуме законов в чем долг нас обявляет приписать истиную честь и похвалу знаниям [...] Совестнаго Судьи Надворнаго Советника Петра Губчица а как из ведомостей онаго Суда усматривается что несколько дел осталось в оном неокончених

за неявкою по призовам ответчиков почему рекомендуем Наместническому Правлению всегда по требованию Совестнаго Суда как места по существу своему весма уважаемого на основании височайших учреждений делать должния с своей стороны оному пособию.

Осемнашем засвидетелствовании препоручаем Наместническому Правлению дать знать во все те места что до которого принадлежит.

На подленном тако
Г. Александр Воронцов
Алексей Нарышкин

С подленного читал Наместнического Правления
Канцелярист Семен Федотов.

1785 года

Августа 2 дня.

(Центральний державний історичний архів України. – Ф. 206 «Новгород-Сіверське намісницьке правління». – Оп. 3. – Спр. 7610. О результатах ревизии сенаторами Воронцовым и Нарышкиным присутственных мест Черниговской губернии. [1785]. – Арк. 1–3 зв.).

№ 3.

[Выписка з рапортів сенаторів графа О.Р. Воронцова та О.В. Нарышкіна за результатами огляду Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської губерній, недатована].

Выписка из рапортов Г. Сенаторов о нуждах недостатках и неудобностях примеченных ими при осмотре Губерний. [...]

По сему дан Указ Генерал Губернатору Малороссийскому Октября 7-го 1785го.

Ея Императорскому Величеству донести самолично:

Трех Малороссийских Губерний Киевской Черниговской и Новгородской Северской.

Во всех трех Малороссийских Губерниях, как в Губернских так и Уездных Городах, ни какова с открытия Губерний каменнаго для присудственных мест и прочаго нужнаго строения не токмо не произведено, ни ниже начато; а помещены оныя по большей части с немалую теснотою и не удобностию в выстроенных на перьвой случай к открытию Губерний; а особливо в некоторых Городах денежныя кладовыя находятся в весьма отдаленных местах от казначейств, по тому, что за непостроением особых кладовых изыскивали только способнейшие погребни для безопаснаго сбережения денег побольшей частив обывательских домах. О чем они Г. Сенаторы в проезд их чрез Новгородскую Северскую Губернию имев свидание с Генералом-Губернатором объяснялись, от котораго и получили в ответ, что как еще города в Малороссийских Губерниях от несвойственнаго

им не очищены, по причине что в оных большая часть земель принадлежащих помещикам в том числе и с крестьянами, кои не купя или не сделав промена не возможно почти и ни какого публичного строения производить, да и прамены сии сделать не так легко, а еще менее за деньги их получать, так что очищение и уездного города не только губернского, казне бы не мало уже стоило; ибо натурально, что каждой частный человек продавая свою землю, соображает тут не только доход с оной получаемой, но часто и надобность, которую имеют в получении оной; однако ж старанием его Генерала-Губернатора в Городе Козельце куплены за довольно умеренную цену земли принадлежащая Графу Апраксину, и когда таким образом возможно будет очистить города, то не преминет он стараться, начинать производить нужны там строения. А более всего прописанныя не удобства настоят в Новгород-Северском, в коем весьма много дворов с крестьянами помещичьих. Новгородское же Северское Наместническое Правление представляло Им, что более всех прочих в оном Городе выгоднейших для строения и заведения Кирпичных и Известных заводов находится земель принадлежащих Статскому и Надворному Советникам Судьенковым, в том числе и с крестьянами, которыя земли и дворы от Казенной Палаты оценены; но оные помещики Судьенковы в замену того имения просят три деревни Андрейковичи, Пятовск и Решотки. По чему Палата находя в том обмене Казенную пользу, а гражданству выгоды, представила Генералу-Губернатору, от коего о сем Правительствующему Сенату представлено. Г. Сенаторы находя таковой промен соответствующим Высочайшему повелению, а при том и весьма нужным для устройства города, тем паче, что и присудственные места окружены землею принадлежащею означенным Судьенковым; за долг почли о сем Ея Императорскому Величеству представить. [...]

Господа Сенаторы по осмотре Присудственных мест

Рекомендуют нижеписанных чинов. [...]

В Черниговской.

Правителя, Генерала Порутчика Милорадовича.

Председателя Уголовной Палаты Коллежского Советника Бакурина.

Губернского Прокурора Стат. Сов. Селецкого.

В Киевской.

Вице Губернатора Статского Советника Башилова.

В Новгородской Северской.

Правителя, Генерала Майора Бибилова.

Казенной Палаты Советника Коллеж. Сов. Дергуна.

Председателей Палат:

Гражданской Бригады Завадовского.

Уголовной Коллежского Совет. Туманского.
Председателя Верхняго Зем. Суда Коллеж. Сов. Долянского.

----- Губернского Магистр. Надворного Сов. Судьенкова.

Совестнаго Судью Надворного Сов. Губчица.

(Российский государственный архив древних актов. – Ф. 16 «Внутреннее управление». – Д. 384. О недостатках, замеченных сенаторами графом Александром Воронцовым и Алексеем Нарышкиным при осмотре губерний: Псковской, Полоцкой, Смоленской, Могилевской, Киевской, Черниговской, Новгородской-Северской, Орловской и Московской. [1785]. – Л. 2, 4 об. – 6, 9, 9 об.)

Послания

1. Архив князя Воронцова. Книга двенадцатая. Бумаги графов Александра и Семена Романовичей Воронцовых. – М: Типография Лебедева, 1877. – XX, 485 с.

2. Архив князя Воронцова. Книга тринадцатая. Бумаги графов Александра и Семена Романовичей Воронцовых. Письма князя Безбородки. (1776–1799). – М: Типография Лебедева, 1879. – XII, 507 с.

3. Архив князя Воронцова. Книга четырнадцатая. Бумаги графов Александра и Семена Романовичей Воронцовых. Письма князя Кочубея, графа Моркова, князя А.И. Вяземского, П.А. Левашева и И.В. Страхова. – М: Типография Лебедева, 1879. – XII, 528 с.

4. Архив князя Воронцова. Книга двадцать седьмая. Письма разных людей к графам Воронцовым (Князя и графов Орловых, графов Румяновых, Сожи, князя Кастелькиалы и др.). – М: В Университетской типографии (М. Катков) на Страстном бульваре, 1883. – XVI, 525 с.

5. Архив князя Воронцова. Книга тридцать четвертая. Бумаги разного содержания. – М: В Университетской типографии (М. Катков) на Страстном бульваре, 1888. – XI, 504 с.

6. Блинов И.А. Исторические материалы, извлеченные из Сенатского архива: Сенаторские ревизии // Журнал Министерства юстиции. – 1913. – № 2. – С. 257–302.

7. Блинов И.А. Отношение Сената к местным учреждениям до реформ 60-х годов // История Правительствующего Сената за двести лет, 1711–1911. – СПб., 1911. – Том третий. – С. 506–657.

8. Бойко А.В. Сенатська ревізія Катеринославського намісництва 1787 року // Студії з історії Степової України. – Запоріжжя, 2003. – Випуск 1. – С. 24–31.

9. Галь Б.О. Джерела до історії сенаторських ревізій лівобережних губерній кінця XVIII – початку XIX ст. // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Теорія. Методика. Практика: [міжвуз. зб. наук. праць] / ред. кол.: А.Г. Боблюх (відп. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. – Об'єднаний випуск 2009–2010 рр. – С. 276–283.

10. Галь Б.О. До історії сенаторської ревізії Чернігівського намісництва 1785 р. // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 3 (27). – С. 3–9.

11. Галь Б.О. Нові документи до історії ревізії малоросійських намісництв 1785 р. // Гуманітарний журнал. – 2005. – № 4 (28). – С. 126–132.

12. Готьє Ю. Следственные комиссии по злоупотреблениям областных властей в XVIII веке // Сборник статей, посвященных Василию Осиповичу Ключевскому его учениками, друзьями и почитателями ко дню тридцатилетия его профессорской деятельности в Московском Университете. (5 декабря 1879 – 5 декабря 1909 года). – М., 1909. – Ч. 1. – С. 103–152.

13. Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени. – СПб., 1879. –

Т. I. 1747–1787 гг. – XVIII, IV, 649, [8] с.

14. Дело о застройке и планировке городов Киевского, Черниговского и Новгород-Северского наместничеств согласно планам, составленным по указу Екатерины II от 7 октября 1785 г. [17 июня 1790 – 11 февраля 1793 г.] // Центральный державный историчный архив України [далі: ЦДІА України]. – Ф. 736 «Канцелярія київського, чернігівського та Новгород-сіверського генерал-губернатора. 1781–1796 рр.». – Оп. 1. – Спр. 1003.

15. Екатерина II и Г.А. Потемкин. Личная переписка. 1769–1791. – М.: Наука, 1997. – 989, 1 с.

16. Нольде А.Э. Ревизия 1799 года // История Правительствующего Сената за двести лет, 1711–1911: В 5 т. – СПб., 1911. – Т. 2. – С. 754–779.

17. О недостатках, замеченных сенаторами графом Александром Воронцовым и Алексеем Нарышкиным при осмотре губерний: Псковской, Полоцкой, Смоленской, Могилевской, Киевской, Черниговской, Новгородской-Северской, Орловской и Московской. [1785] // Российский государственный архив древних актов. – Ф. 16 «Внутреннее управление». – Д. 384. – 12 л.

18. О результатах ревизии сенаторами Воронцовым и Нарышкиным присутственных мест Черниговской губернии. [1785] // ЦДІА України. – Ф. 206 «Новгород-Сіверське намісницьке правління». – Оп. 3. – Спр. 7610. – 93 арк.

19. Павленко Н.И. Екатерина Великая. – М. Мол. гвардия, 2004. – 495 [1] с.

20. Письма А.А. Безбородька к графу Петру Александровичу Румянцову // Старица и Новизна. – 1900. – Кн. 3. – С. 160–313.

21. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года [далі: ПСЗ РИ]. – СПб., 1830. – Т. VI. 1720–1722. – 815 с.

22. ПСЗ РИ. – СПб., 1830. – Т. XXI. С 1781 по 1783. – 1083, [1] с.

23. ПСЗ РИ. – СПб., 1830. – Т. XXII. 1784–1788. – 1168, [12], [2], [1] с.

24. По предложению Румянцева-Задунайского о подготовке в присутственных местах должностных чинов к ответам прибывшим для проверки присутственных мест сенаторов тайных советников Нарышкина и графа Воронцова. [1785] // ЦДІА України. – Ф. 206 «Новгород-Сіверське намісницьке правління». – Оп. 3. – Спр. 1913. – 90 арк.

25. Предложения сенаторов Воронцова А. и Нарышкина А. Киевскому наместническому правлению и белорусскому генерал-губернатору Пасеку об ускорении судебного делопроизводства в губернских и уездных учреждениях. [1785] // ЦДІА України. – Ф. 193. «Київське намісницьке правління». – Оп. 3. – Спр. 25. – 4 арк.

26. Приходько М.А., Удовик В.А. Александр Романович Воронцов // Вопросы истории. – 2006. – № 9. – С. 49–66.

27. Чечулин Н.Д. Надзор Сената за деятельностью правительственных мест // История Правительствующего Сената за двести лет, 1711–1911. – СПб., 1911. – Том второй. – С. 569–605.

Галь Б.А. Сенаторская ревизия Новгород-Северского наместничества 1785 г.

В статье рассматривается история сенаторской ревизии Новгород-Северского наместничества 1785 г. В научный оборот вводятся делопроизводственные материалы ревизии.

Ключевые слова: наместничество, ревизия, сенатор.

Hal' B.O. Senatorial inspection of Novhorod-Siversky province in 1785.

The article deals with the history of the senatorial inspection of Novhorod-Siversky province in 1785. Inspectorial correspondence is entered in the scientific revolution.

Key words: province, inspection, senator.

25.03.2015 р.

УДК 94(477)Делагард «1806/1812»

Е.В. Кузельная

БЕРТЬЕ ДЕЛАГАРД: ВОЕННЫМИ ДОРОГАМИ МАЛОРОССИИ

В статье приводятся сведения о представителях рода Бертье Делагард, о военной службе подполковника Бертье Делагарда на территории Малороссии в начале XIX века.

Ключевые слова: Бертье Делагард, артиллерия, подполковник, русско-турецкая война 1806–1812 гг., Шостенский пороховой завод.

Более двух столетий назад представители рода Бертье Делагард связали свою судьбу с Россией. Но сведения о Делагардах настолько отрывочны и малочисленны, что каждый факт их биографии воспринимается «на вес золота». И тем ценнее на этом фоне выглядят информация о событиях, связанных с пребыванием их в Малороссии, и, в частности, в небольшом военном поселении – Шостенском пороховом заводе (Глуховского уезда Черниговской губернии).

При всей скудности материала по изучению «российской ветви» рода Делагард пришлось столкнуться с многочисленными вариациями написания этой фамилии. Это – и Бертье Делагард (это написание будет использоваться далее в статье как ключевое) и Бартье-Дела-гард, Бартье-дела-Гард, а также Де-ла-Гарди, Бертье-де-ла-Гард, Бартье дела Гарт (*в дальнейшем в статье написание этой фамилии будет воспроизводиться в соответствии с написанием в используемых источниках – Е. К.*).

В энциклопедических изданиях дореволюционного периода упоминаются представители рода Делагарди – шведские полководцы из семьи французского происхождения, принимавшие участие в войнах XVI–XVIII вв. Понтус Делагарди служил во французском войске (?–1585). Сын Понтуса Делагарди – Яков Делагарди (1583–1652) – принимал участие в Ливонской войне, в 1630 г. был назначен президентом военной коллегии и «подготавливал Швецию к 30-летней войне», а сын Якова – Магнус-Габриэль Делагарди – был известен как шведский государственный деятель и меценат (1622–1686) [1, 329; 2, 804].

Наиболее известный (и фактически единственный) представитель рода Делагардов, осевших в России, который упоминается в современной энциклопедической литературе – Александр Львович Бертье-Делагард (1842–1920) – инженер, археолог, нумизмат. Александр Львович родился в Севастополе. В 1864 г. он закончил военно-инженерную академию в Санкт-Петербурге по специальности инженер-гидротехник. В 1870–1890-е годы работал инженером в Таврической губернии. Благодаря его активной деятельности в Севастополе были сооружены Приморский бульвар, Адмиралтейство, проведены дороги. На протяжении